

УДК 336.6

Кужельєв М.О.

доктор економічних наук,
професор кафедри фінансів

Національного університету державної податкової служби України

СУЧАСНИЙ СТАН ФІНАНСУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Стаття присвячена аналізу сучасного стану фінансування науки в Україні. Визначено головні проблеми у фінансуванні науки, зроблено висновки та запропоновано рекомендації після дослідження даного питання. На основі аналізу в подальшому запропоновано використовувати концептуальний підхід при розробці заходів щодо фінансування науки в Україні.

Ключові слова: наука, фінансування науки, державна підтримка, наукова діяльність, валовий внутрішній продукт, інтеграція наукової сфери.

Кужельєв М.А. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ФИНАНСИРОВАНИЯ УКРАИНСКОЙ НАУКИ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Стаття посвящена аналізу сучасного стану фінансування науки в Україні. Определены главные проблемы в финансировании науки, сделаны выводы и даны рекомендации после исследования данного вопроса. На основе анализа в дальнейшем предложено использовать концептуальный подход при разработке мероприятий, касающихся финансирования науки в Украине.

Ключевые слова: наука, финансирование науки, государственная поддержка, научная деятельность, валовой внутренний продукт, интеграция научной сферы.

Kuzhelev M.O. MODERN STATUS OF FUNDING UKRAINIAN SCIENCE: PROBLEMS AND PROSPECTS

This article analyzes the current state of science funding in Ukraine. The article identifies the main problems in the financing of science, conclusions and recommendations after examining the issue. Based on the analysis offered in the future to use a conceptual approach of funding science in Ukraine.

Keywords: science, science funding, government support, scientific activity, gross domestic product, integration of the scientific sphere.

Постановка проблеми. Одним з пріоритетних напрямків використання коштів державного бюджету в розвинених країнах є фінансування науки. Наука – це суспільне явище, яке впливає на всі сфери економічного життя суспільства і є важливим елементом на шляху досягнення високих темпів економічного зростання і благополуччя суспільства. Наука являє собою специфічну сферу створення духовних благ, яка займається формуванням знань і умінь підростаючого покоління, його вихованням і підготовкою кадрів. Україна – країна, яка має величезний науково-інтелектуальний потенціал, потребує раціонального і перспективного підходів до вирішення проблеми фінансування наукової діяльності. Фінансування освіти і науки в повномасштабному обсязі, особливо в умовах фінансово-економічної кризи, здається неможливим. Однак проблема визначення обсягів фінансування та цільове їх призначення залишається завжди актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські та закордонні вчені та практики дуже багато уваги приділяють питанню, що пов'язане з фінансуванням освіти і науки та виявленню проблем та перспектив її розвитку. Серед відомих українських вчених можна виділити Т. Боголіб, С. Буковинського, О. Василика, В. Геєця, В. Глуценко, А. Даниленко, В. Куценко, Е. Лібанову, І. Лук'яненко, І. Лютого, Н. Новікова, Т. Оболенську, С. Онишко, П. Саблука, В. Федосова, І. Чугунова, С. Юрія, та зарубіжних: Г. Беккера, Ч. Бексона, М. Благуга, Г.Дж. Брока, А. Вагнера, Дж. Вейзе, Є. Деннісова, П. Друкера, К. Ерроу, Дж. Кейнса, П. Самуельсона, Т. Шульца, А. Анчишкіна, В. Афанас'єва, В. Басова, С. Белякова, В. Єрошина, В. Жаміна, Е. Жильцова, С. Костяняна, С. Струмиліна, Д. Чупрунова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак надаючи належне публікаціям та розробкам представлених авторів, потрібно звернути увагу на необхідність постійного розвитку наукових

поглядів на проблеми, що пов'язані з фінансуванням науки та розвитком освіти і науки в Україні, а також орієнтації на світові тенденції в розвинених країнах.

Мета статті полягає у виявленні проблем та перспектив фінансування науки в Україні. Відповідно до мети, були поставлені та вирішені такі завдання: проведено аналіз сучасного стану фінансування науки в Україні, виявлені головні проблеми, що є на сьогоднішній день, та запропоновано рекомендації після дослідження даного питання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Не викликає сумнівів теза щодо пріоритетності розвитку освіти й науки в Україні, необхідності інноваційного розвитку держави. Євросоюз, США, інші країни давно оголосили про розбудову економіки знань. Європейці в Лісабонській стратегії передбачили виділення на науку щорічно не менше 3% ВВП. США щорічно витрачає не менш як 4% ВВП на науково-технічну галузь. На науку всі розвинені країни витрачають не менше 3–5% ВВП, тоді коли в Україні на вітчизняному законодавчому рівні закріплено, що фінансування науки повинно здійснювати на рівні не менше 1,7% ВВП [1]. При цьому протя-

Таблиця 1
Витрати на виконання наукових та науково-технічних робіт в Україні у % до ВВП

Рік	Витрати державного бюджету на наукові та науково-технічні роботи в Україні	Питома вага витрат на виконання наукових та науково-технічних робіт у ВВП
2009	0,95	0,32
2010	0,91	0,38
2011	0,86	0,39
2012	0,84	0,41
2013	0,86	0,37
2014	0,82	0,33

Джерело: складено на основі даних [2]

гом останніх років значення даного показника для України не перевищує навіть 0,5% (табл. 1).

Слід зазначити, що Україна ще з часів Радянського Союзу славилася визначними науковцями та значними досягненнями у цій сфері. Однак за останні роки темпи росту розвитку науки значно сповільнилися, і причини цього криються у недостатності фінансування даної сфери. Для порівняння слід навести дані витрат на наукову діяльність із державного бюджету в різних країнах світу (табл. 2). Як бачимо із таблиці 2, витрати на наукову діяльність, які виділяються із державного бюджету, в різних країнах світу суттєво відрізняються. В економіках, що розвиваються на інноваційній основі, частка фінансування науки є високою. Найбільшою ця частка є в Японії, за представлений період вона перевищує 3% ВВП і весь час зростає. Як зазначено на початку даної статті, орієнтиром для визначення обсягів фінансування розвитку науки в країнах – членах ЄС також прийнято показник, який становить не менше 3% ВВП кожної країни [3].

Таблиця 2

Витрати на наукову діяльність із державного бюджету в різних країнах світу, % ВВП

Рік	США	Японія	Німеччина	Франція	Італія	Росія
2009	2,57	3,32	2,49	2,10	1,09	1,07
2010	2,61	3,41	2,53	2,10	1,13	1,07
2011	2,66	3,44	2,53	2,04	1,18	1,12
2012	2,77	3,39	2,54	2,02	1,18	1,04
2013	2,70	3,40	2,50	2,03	1,19	1,30
2014	2,81	3,45	2,52	2,05	1,19	1,31

Витрати із усіх джерел на дослідження і розробки є одним із головних критеріїв інноваційності економік країн світу. Станом на початок 2015 р. за цим показником першою в світі країною залишалися США (424 млрд. дол.), проте, враховуючи поставлені завдання та впевнені кроки щодо їх реалізації, вже в найближчі десятиріччя лідером може стати Китай. В Україні наукоємність ВВП (видатки на науку за всіма джерелами у відсотках до ВВП) у 2014 р. становила 0,75%, з них частка коштів державного бюджету становила всього 0,33%. Хоч загальні витрати на наукову і науково-технічну діяльність в Україні щорічно поступово зростають в абсолютному вимірі, але при цьому їхня частка у ВВП становить менше 1% ВВП. Отже, недостатнє фінансування розвитку науки та науково-дослідних робіт залишається однією із найважливіших причин слабкої інноваційності української економіки.

Крім того, аналіз джерел фінансування науково-технічної діяльності в Україні вказує на високу залежність української науки від державних асигнувань. Так, бюджет НАН України за останні два роки

Таблиця 3

Рівень асигнувань з державного бюджету, млн. грн.

Стаття видатків	2011 р., млрд. грн.	2014 р., млрд. грн.
Генеральна прокуратура	1,23	3,2
Державна судова адміністрація	2,5	4,3
Служба безпеки	2,43	3,4
Міністерство внутрішніх справ	11,97	15,0
Верховна Рада України	0,67	0,89
Національна академія наук України	2,54	2,57

зріс лише на 11%, в той час як бюджети силових структур збільшилися на 30% і більше (табл. 3).

Наведені в таблиці 3 дані свідчать, що на даний час наука в Україні не відноситься до «однієї з найважливіших стратегічних складових соціально-економічного розвитку країни», але саме вона повинна стати надійним фундаментом економічного зростання нашої держави. Наприклад, для нормальної роботи НАНУ у 2015 р. потрібно 3,7 млрд. грн., однак замість цього в бюджеті закладено 2,57 млрд. грн., яких бракуватиме навіть на виплату заробітної плати, не кажучи про фінансування нових розробок, про придбання сучасного обладнання і приладів, про оплату постійно збільшуваних комунальних платежів.

Насиченість науковими кадрами в Україні – шість осіб на одну тисячу економічно активного населення, тоді як у Фінляндії – 15,4, Японії – 11, Франції – 15,4, США – 9,7, Росії – 6,7. Середньомісячна заробітна плата у сфері досліджень і розробок в Україні склала на початок 2015 р. 3 270 грн. Це майже на 40% менше, ніж у сфері фінансової діяльності та значно нижче від оплати наукової праці в інших країнах [4]. Низький рівень оплати праці в науковій сфері сприяє відтоку наукових кадрів і кваліфікованих спеціалістів з України, а також переходу до інших видів діяльності, не пов'язаних ні з наукою, ні з матеріальним виробництвом.

За відсутності продуманих державних кроків українській науці вже в найближчому майбутньому загрожує катастрофа. Запобігти цій загрозі держава може лише негайним суттєвим збільшенням фінансування науки – хоча б до встановлених Законом України – 1,7% ВВП, а далі – до європейського рівня, що становить не менше 3% ВВП.

Крім того, щоб увійти до числа впливових на міжнародній арені держав, Україні необхідно зробити рішучі кроки підвищення ефективності наукової сфери і прискорення технологічного розвитку базових галузей промисловості. Це пов'язано з тим, що крім недостатнього фінансування наукової сфери з боку держави, існує ще ряд причин та факторів, які в цілому ускладнюють розвиток науки України. До них відносяться:

- відсутність стратегічного плану розвитку економіки України як основи для визначення пріоритетів науково-технічної сфери та концентрації для їх вирішення значних ресурсів;
- відсутність повноважного органу центральної виконавчої влади, здатного провести відповідні реформи науково-технічної сфери України;
- штучне створення державою несприятливих умов, що сприяють неефективному використанню потенціалу та можливостей академічного та університетського секторів науки;
- значне скорочення державного сектора галузевої науки і його неефективне використання для національного виробництва;
- недоліки у підготовці та атестації наукових кадрів, їх матеріальному і соціальному забезпеченні;
- відсутність дієвої системи незалежної професійної експертизи наукових досліджень і розробок, захисту прав на інтелектуальну власність;
- неефективна діяльність більшості громадських наукових товариств та спілок, їх незначний вплив на демократизацію наукового життя [5].

На наш погляд, уряд України має розробити не тільки програму ефективного вкладення коштів у розвиток вітчизняної науки, але й вжити першочергових заходів з реорганізації даної сфери життя і

ставлення до неї суспільства. Можливими заходами для виправлення ситуації у цій сфері є: значне підвищення статусу вченого і ролі науки в суспільстві через нормалізацію оплати праці; збільшення фінансового забезпечення наукової сфери з державного бюджету з метою оновлення матеріально-технічної бази науки; посилення інституційної та фінансової основ конкурсного (грантового) фінансування наукових досліджень; створення умов для повернення висококваліфікованих науковців, які отримали досвід в університетах і наукових закладах світу; зміцнення зв'язків наукової сфери з бізнесом, промисловими та підприємницькими структурами; розширення міжнародної кооперації та інтеграції наукової сфери України у світову систему, зокрема в європейський науковий простір [5; 6].

За даними статистики, за роки незалежності в Україні відбулося більш ніж дворазове скорочення кількості працівників наукової сфери. Незважаючи на значне відставання від розвинених країн Європи за показником насиченості науковими кадрами на 10 000 зайнятого населення (наприклад, у Фінляндії цей показник досягає 230, у Данії – 143, у ФРН – 124, а в Україні – 51) [7], Україна поки ще має вагомий науково-технічний потенціал, який повинен мати надійний захист з боку держави.

Уряд і міністерства України, можливо, недооцінюють пріоритетність науки у розвитку суспільства. Але вчені України, в свою чергу, сприймають цю проблему як найбільш вагому для держави, оскільки недостатнє фінансування науки є найважливішим перешкоджанням у підвищенні кваліфікації співробітників; викликає дефіцит необхідних ресурсів (брак устаткування, експериментальних матеріалів і реактивів, витратних матеріалів та комп'ютерної техніки); є основним перешкоджанням для своєчасної підготовки дисертаційних досліджень. Крім того, через неухвалу держави до цієї сфери, молоді вчені не залишаються в науці через низьку заробітну плату, а також недостатнє фінансування перешкоджає міжнародному співробітництву.

На думку провідних вчених, недостатнє фінансування негативно впливає на проведення досліджень на рівні, який би допомагав українським вченим в отриманні конкурентоспроможних на світовому ринку результатів, інтеграції в Європейський науковий простір [6; 8; 9]. Недостатнє фінансування негативно впливає на всі сфери наукової діяльності – від процесу підготовки наукових кадрів до міжнародного співробітництва. Таким чином, в черговий раз підтверджується низький рівень фінансування сучасної наукової системи України, що, в свою чергу, не дозволяє науці виконувати її економічну функцію і забезпечувати економічне зростання і добробут суспільства.

З цього випливає, що розглянувши проблеми наукової сфери в Україні і взявши до уваги зарубіжний досвід, необхідно враховувати напрями бюджетного фінансування науково-технічних програм і рекомендації щодо покращення ситуації в науковій галузі. Як правило, бюджетне фінансування в нашій країні здійснюється шляхом базового фінансування як засобу підтримки фундаментальних досліджень, які

проводяться в наукових установах та навчальних закладах; цільового фінансування наукових досліджень і розробок та пріоритетних напрямів і науково-технічних програм або контрактного фінансування окремих важливих досліджень і розробок, які пройшли конкурсний відбір.

Фінансування можна виділяти під особистість – окремого вченого. Такий підхід демонструє довіру до вченого, а контроль з боку наукового співтовариства діяльності дослідника, звичайно, передбачається, але не в явній формі. Вибір наукових проблем і методів дослідження залишається на його розсуд. Інший тип фінансування – це фінансування наукової організації. Нарешті, третій основний спосіб фінансування науки – це фінансування наукових проектів через грантову систему. Цей спосіб є в даний час домінуючим в Європі та США. Його очевидною перевагою є можливість контролю ефективності наукових досліджень, що розуміється як ступінь задоволення потреб суспільства в науковому знанні. Ідея ефективності грантової підтримки науки заснована на тому, що отримання гранту передбачає конкурентний процес, а ефективний конкурентний механізм є гарантією успішної еволюції.

Висновки. Таким чином, для покращення фінансового забезпечення сфери науки в Україні потрібен концептуальний підхід, який може включати: створення ефективної системи розподілу публічних ресурсів, забезпечення сприятливої системи фінансового регулювання НДР, створення у країні системи перерозподілу фінансового-кредитних ризиків НДР, налагодження співпраці із закордонними суб'єктами НДР.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України № 1977-XII від 13.12.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
3. Сизоненко В.О. Фінансування інноваційно-орієнтованої економіки в умовах інституціональної невизначеності / В.О. Сизоненко // *Фінанси України*. – 2013. – № 5. – С. 80–89.
4. Мазур О.А. Українська наука: цифри і факти / О.А. Мазур // *Наука України у світовому інформаційному просторі* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www1.nas.gov.ua/publications/books/serii/academy/1102010/Documents/2013_7/Nauka_Ukr_V7_2.pdf.
5. Красовская О.В. Финансирование фундаментальных исследований в Украине: по результатам опроса ученых / О.В. Красовская, Н.Б. Исакова // *Проблемы науки*. – 2005. – № 2. – С. 7–15.
6. Боголіб Т.М. Фінансове забезпечення розвитку вищої освіти і науки в Україні : дис. ... д. е. н. : спец. 08.04.01 / Т.М. Боголіб ; Науково-дослідний фінансовий інститут Міністерства фінансів України. – Київ, 2006.
7. Лютий І.О. Бюджетна політика і стабільність соціально-економічного розвитку України / О.І. Лютий, Л.М. Демиденко // *Фінанси України*. – 2006. – № 10. – С. 3–12.
8. Ілляшенко Т.О. Проблеми та перспективи фінансування освіти і науки в Україні в умовах економічної кризи / Т.О. Ілляшенко, І.О. Радіонова // *Механізм регулювання економіки*. – 2010. – № 1. – С. 223–228.
9. Широков А.І. Щодо фінансування науки в Україні НАН України / А.І. Широков // *Вісник Національної академії наук України*. – 2012. – № 5. – С. 43–45.